

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

ISSN 2148-5704

www.osmanlimirasi.net

osmanlimirasi@gmail.com

Cilt 9, Sayı 25, Kasım 2022 / Volume 9, Issue 25, November 2022

OKÜLT BİLGİLER IŞIĞINDA OSMANLI ŞİİRİNE BAKIŞLAR *A Look at Ottoman Poetry in the Light of Occult Information*

Makale Türü/ Article Types : Arařtırma Makalesi/ Research Article
Geliő Tarihi/ Received Date : 12.01.2022
Kabul Tarihi/ Accepted Date : 05.11.2022
Sayfa/ Pages : 435-452
DOI Numarası/ DOI Number : <http://dx.doi.org/10.17822/omad.2022.221>

Gülden SARI KANLIAY

(Dr.), e-mail: gskanliay@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0588-615X>

Atıf/Citation

Sarı Kanlıay, Gülden, "Okült Bilgiler IŞığında Osmanlı Şiirine Bakışlar", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 9/25, 2022, s. 435-452.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 9, Sayı 25, Kasım 2022.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 9, Issue 25, November 2022.

ISSN: 2148-5704

OKÜLT BİLGİLER IŞIĞINDA OSMANLI ŞİİRİNE BAKIŞLAR

A Look at Ottoman Poetry in the Light of Occult Information

Gülden SARI KANLIAY

Öz: Ezoterik tinsel gelenek anlayışı olarak tanımlanabilecek okültizm, eskiden yeniye, kuşaklar arasında tartışma yaratmıştır. Ezoterik öğretiler, batıl inanç olarak kabul görebilen göz ardı edilmiş, metinlerdeki anlam dünyasına ise ancak XIX. yüzyıldan itibaren ışık tutulmaya başlanmıştır. Gizembilim veya gizlilik olarak da bilinen okült bilimlerin Osmanlılarda öğrenilmesi haram sayıldığı fikri yaygındır. Onlardan, gerek eşya üzerinde iksir katılarak sihir yarattığı gerekse geleceği etkilediği düşüncesinden hareketle gizli tutularak anlaşılmasından sakınılmıştır. Osmanlı şairleri edebî metinlerde bu bilimlere işaret ederek onlarla ilgili halk arasında yaygın olan inanışlara dair bilgileri aktarmada köprü görevi üstlenmişlerdir. Divanlar Osmanlıların birer tarih vesikalarıdır. Bu bağlamda makalede Osmanlı şiirinde okültizmin yansımaları irdelenmiştir. Osmanlı kültür ve sanatı arasında okült öğelerin kullanımının edebî metinlerden hareketle irdelendiği araştırmada bu öğelerin tam bir tespiti yapılarak başlıklandırılmış, metinlerden hareketle ezoterik yapı gösterilmiştir. Geniş bir tarihî yelpazeye sahip olan Osmanlı şiirine ait farklı asırlarda yazılmış divanlardan seçilen örnek şiirlerdeki bu ezoterik yapılar, sosyal hayata ve zihniyet gibi birtakım verilere ışık tuttuğu gibi Osmanlı'nın miras aldığı ve içselleştirdiği değerlerin tespit edilmesinde de yol gösterici nitelik taşımaktadır. Manzumelerde aktarılan bilgiler ışığında halk-saray ve çevresine uzanan bir silsilede Osmanlı toplumunun altı asırlık yaşayışını şekillendiren arkaik düşünce yapısı, folkloru da ortaya çıkarılmıştır. Şairlerin mısralarına serpiştirdiği bu bilgileri kullanım gayesi sanatsal dilden hareketle gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlıda bilim, gizembilim, ezoterizm, okültizm, Osmanlı şiiri

Abstract: Occultism, which we can define as the esoteric spiritual understanding of tradition, has created a debate between generations from the old to the new. Esoteric teachings were ignored by accepting as superstitions, and the world of meaning in the texts has begun to shed light only in the 19th Century. The light has been shed since the 21st Century. The idea that learning occult sciences, also known as mysticism or occultism, was considered haram by the Ottomans. It has been avoided to understand them by being kept secret, based on the idea that they both create magic by adding potions on the item and affecting the future. Ottoman poets served as a bridge in conveying the information about the beliefs common among the people by pointing to these sciences in literary texts. Divans are historical documents of the Ottomans. In this context, the reflection of occultism in Ottoman poetry is examined in the article in hand. In the study, in which the use of occult elements among in the Ottoman culture and art is examined with reference to literary texts, these elements are identified and titled, and the esoteric structure is shown based on the texts. These esoteric structures found on sample poems selected from divans written in different centuries belonging to Ottoman poetry, which has a wide historical spectrum, shed light on some data such as social life and mentality, and also serve as a guide in determining the values that Ottoman inherited and internalized. In the light of the information conveyed by the poets in their poems, the archaic mentality and folklore that shaped the life of the Ottoman society for six hundred years were revealed in a series extending to the people-palace and its surroundings. The purpose of using this archaic information, which the poets sprinkled in their verses, was tried to be shown through artistic language.

Key Words: Ottoman poetry, Ottoman science, occultism, mysticism, esotericism

Giriş

İslam topraklarında bilim, Eski Çağ medeniyetleriyle modern dünyada oluşmaya başlayan medeniyetler arasında aracı olarak önemli rol üstlenmiştir. “Müslümanların Yunan bilimini -ve burada biraz da Hint ve Çin bilimini- miras aldıkları ve daha sonra bu bilimi Batı'ya geçirmiş oldukları muhakkaktır. Ancak bütün yaptıkları bundan ibaret

değildir. Miras aldıklarını açıklamış, yorumlamış ve içeriği hakkında değerli analizler yapmış; daha da önemlisi, birçok orijinal katkı getirmişlerdir.”¹ İslamiyet, Ebu’l-Abbas el-Ferganî, Ebu Abdullah el-Battanî, İbn Rüşd, Cebir bin Hayyan, İbn el-Heysem, İbn Sina ve el-Farabî gibi birçok âlim yetiştirmiştir. Kimi Aristoteles’in dört unsur ve dört nitelikli doktrini ve Batlamyus’un fikirlerine sadık kalmış, kimileriye onların fikirleriyle sınırlı kalmayarak onlardan da önce gelenlerin fikirlerini tartışmıştı. Bu âlimler, bilim dünyasına önemli katkılarda bulunmuştur.

Osmanlıların İslamiyet’i kabulünün ardından 600 yıllık tarihinde bugünkü yüksekokulları karşılayan medreselerde eğitim verilmiştir. Bu kurumda “ilahiyat; tefsir, fıkıh, hadis, kelam ve akait gibi sosyal bilimlerin yanı sıra tıp, astronomi, matematik, felsefe gibi pozitif bilimler de okutulmaktaydı.”² Bu ilimlerin yanı sıra çeşitli ilimler makbul veya haram sayılmıştır. İlm-i tabir-i rüya, ilm-i kıyafet, ilm-i ihtilaç, ilm-i ed’ıye ve evrat makbul ve mübah olan bilimler arasında sayılmıştır. Gizli ilimlerin öğrenilmesi ise haramdı (Levend, 1962, 30).

Gizembilim / Gizlilik veya diğer adıyla okültizm, “özellikle ruhlar dünyasıyla ve evrenin bilinmeyen güçleriyle ilgili bilgi dünyasına dayalı çeşitli kuramlar, uygulamalar ve ayinler için kullanılan genel ad”dır. Terimin kökeninde bulunan “gizli” ibaresi, bu kavramın metafizik boyutunu göstermektedir. Yani görünmeyen âlem ve doğaüstü olarak kabul edilen birtakım fenomenler bu kapsama girmektedir. Fenomenlerin belirli bir sistemle yorumlanması, görünür âlemden görünmeyen âleme geçişi sağlar. Okült bilgileri, ezoterik tradisyonlar yoluyla elde edilir.

Oxford’un sözlüğüne göre “okült” (occult) sözcüğü, “zihnin idrak etmediği veya edemediği şey; anlayışın veya bilinen gerçeklerin sınırları ötesinde olan şey” anlamında ilk kez 1545’te kullanılmıştır. Bu sözcük yüz yıl sonra bir anlam kazanarak “gizli ve gizemli bir doğaya dair bilgi içeren veya bu doğanın etkenlerini, güçlerini kullanan (büyü, simya, astroloji, teozofi gibi) antik ve Orta Çağ bilimlerinin konusu”³ olarak güncel kullanımını kazanmıştır.

Yakın tarihli gizembilim akımlarının örtük fikirlerine karşı çıkan René Guénon ise insan kişiliğinin ayrıcalıklı bir statüsü olduğunu reddederek, insanın gerçek varlığının sadece geçici ve olumsal bir tezahürünü temsil ettiğini, bütün varlık hâllerinin sonsuz hiyerarşisinde “dizi dışı” ayrıcalıklı bir konuma sahip olmaması gerektiği görüşündedir.⁴

Okültizm, İslami ezoterizmde “bâtını” terimini karşılamaktadır. Gizli ilimlerin yegâne uğraşı metafizik âlemdir. Maddeden uzaklaşılan bu yaklaşımda; görülmeyene, gizli, saklı kalmış olana ulaşmak yegâne gayedir. Ezoterik bilgiler herkesçe anlaşılmaz, ancak kâmil insanın bu bilgilere vâkıf olabileceği düşüncesi yaygındır.

Gizli ilimler kapsamında sıralanabilecek sistemler hemen her toplumda türleri değişkenlik gösterse de semavi dinlerin ya da dünyevi kanunların yasaklamaları onları

¹ A. Ronan Colin, *Bilim Tarihi Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, çev. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Feza Günergün, (Ankara: Tübitak Yay., 2005), 225.

² Daha geniş bilgi için bkz. Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1, (2008): 25-46.

³ Mircea Eliade, *Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar*, çev. Cem Soydemir, (Ankara: Doğubatı Yay., 2006), 67.

⁴ Geniş bilgi için bkz. René Guénon, *Metafizik Nedir*, çev. Ahmet Aydoğan, Mustafa Tahralı, (İstanbul: Birey Yay., 2020).

ortadan kaldırmamış, varlığını korumuştur. Bu paralelde Osmanlıda fal, büyü, sihir, kehanet gibi arayışlar var olmuştur.

Okült inanç sistemlerine dair bilgi ve becerilere sezgisel ve aşkın çabalarla ulaşılabilmektedir. “Bu inançların büyük bir kısmında sıradan insanlara kapalı âlemin kısmen bazı insanlar tarafından kavranmış olduğu ve geçmişte bir zamanlar birileri tarafından öğrenilip sözlü ve yazılı olarak nesilden nesile aktarıldığı düşüncesi bulunmaktadır.”⁵ Bu yüzden de evrenin sırlarına ulaşmak için en güvenilir yolun bu arkaik bilgiler olduğu inancı kökleşir.

Bu inanç sistemlerine göre, o gizemler olağan bilgi edinme yollarından çok sezgisel ve aşkın bilinmeyene duyulan merak geçmişten günümüze kadar gelen mirastır. Tabiat, evren ve evrendeki canlıların ekolojik sistemde sürdürdüğü devinim halkasında insanın hem kendi hem de kendi dışındakileri öğrenme isteği yukarıda isimlerini sıralanan pozitif ve sosyal bilimlerin dışında, bilinmeyi açıklama gayretinde olan okült bilimleri doğurmuştur.

Selçuklular devrinden daha eski zamanlarda İran ve Anadolu’da ilim kurumları ve bu kurumları besleyen bilginler vardı. Osmanlı devletinin kuruluşunda Anadolu’daki bu kurumlar, hocaları ve öğrencileri ile birlikte yavaş yavaş buraya geçer. Osmanlı tarihinde Orhan Bey zamanı, müspet ilimlerin başlangıcı olarak addedilir.⁶ XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar gelen zaman zarfında Osmanlı âlim ve şairlerinin ilim ve fikirlerini, görüşlerini aktardıkları pek çok eser kaleme alınmıştır.

Osmanlıda okült kabul edilerek öğrenilmesi haram sayılan bilimler “kimya, tencim, remil, sihir ve tılsım”dır.⁷ Her ne kadar bu bilimlerin öğretilmesinden kaçınılsa da edebî metinlerde bu bilimlerin konu edinilmesinden de geri durulmamış, gizli ilimlere dair öğeler öncelikle estetik unsur olarak varlığını korumuştur.

1. Okült İlimlerin Osmanlı Şiirindeki İzleri

Osmanlı klasik şiirinin beslendiği kaynakların başlıcalarından biri kuşkusuz ilimdir. Şairler eserlerini meydana getirirken bu ilimlerin kavram dünyasından da istifade etmişlerdir. Pozitif ve sosyal bilimlerin yanı sıra şairler batıl, okült, gizil vb. adlara sahip batıl ilimlere karşı şairler kayıtsız kalmamıştır. Okült ilimler 600 asırlık edebiyatın zeitgeist düşünce ve duygu biçimlerinden biri olmuştur. Felsefî ve edebî eğilimlerde bu ruhun izlerini görmek mümkündür.

Yüzyıllar içerisinde bilimsel konularda yazılan eserlerin yanında tabiat düzenine aykırı olarak görülse de divan şairleri okült ilimlere sadece beyitlerde yer vermekle kalmamış, bu ilimleri konu alan yapıtlar da ortaya koymuşlardır.

İlim, tabii ilimlerin yanında tıp bilgilerinin tümünü içine alır. Anadolu sahasında yazılmış ilk telif tıp kitabı İshak bin Murad’ın yazmış olduğu *Edviye-i Müfred*’dir. XIV. yüzyılda yazılmış başlıca bilimsel eserler şunlardır: *Menâkıbü’l-Ârifin* (Eflâkî), *Müntahab-ı Şifâ* (Celâlüddin Hızır / Hacı Paşa), *Müfredât-ı İbni Baytar Tercümesi* (meçhul), *Kâmilü’s-sinâ’a* (meçhul). Âlim ve şair olan Ahmedî’nin *Tervîhu’l-Ervâh*’ı bu asırda tıp konusunda yazılmış bir mesnevidir. Ahmedî, Mısır’da almış olduğu tıp

⁵ Halit Ahmet Çiftçi, “Çeşitli Kültürlerdeki Okült İnanç ve Uygulamaların Türk-İslam Kültürüne Yansıması Üzerine Bir İnceleme”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2/2, (2017): 197.

⁶ Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, (İstanbul: Remzi Yay., 1982), 15.

⁷ Ağah Sırrı Levend, *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı*, (Ankara: TTK Yay., 1962), 30.

eğitiminin de tesiriyle eserini kaleme alır. XIV. yüzyılda yazılmış olan bu eserler beraberinde önceki asrın bilgilerini de taşımıştır. Zamanının saygı görmüş bilgini olan Molla Fenârî'nin *Enmüzcü'l-'Ulûm* adlı eseri ilmî tecessüse sahip eserlerin başlıcaları arasında yer almaktadır.⁸

XV. yüzyılda yaşamış Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun *Akrâbâzîn Tercümesi*, *Cerrâhiyye-i İlhâniyye* (Cerrâhiyyetü'l-Hâniye) ve *Mücerreb-nâme*'si tıp konusunda yazılmış başlıca eserler arasındadır.⁹ *Tertîb-i Mu'âlece*'de¹⁰ bu asırda tıp konusunda sade Türkçeye yazılmış, organ adlarının tıbbi terminolojisinin verildiği bir diğer eserdir. Bu asrın şairlerinden Şeyhî ise bilindiği üzere göz hekimidir. Şeyhî'nin beyit aralarına ustaca yerleştirdiği bilgiler onun tıp uzmanlığının birer yansıması gibidir.

XVI. yüzyıl şairi Zâtî'nin (1546) Bayezid Camii avlusundaki remilci dükkânı onun geçim kaynağı olmasının yanında edebî kültürün beslenmesinde ve yayılmasında bir merkez görevi üstlenmiştir. Zâtî (1546); Bâkî (1600) ve pek çok şairi yetiştirirken aktardığı birikimler arasında okült ilimlerin de olması kaçınılmazdır.

XVII. yüzyılın en büyük âlimi olarak gösterilen Kâtib Çelebi, astronomi ve hikemî ilimlerle ilgili bilgilerini aktarır. Dinle hayat arasında ancak ilim vasıtasıyla ilişki kurulabileceği görüşündedir. Toplumun düzeni ve devamı için ilmi vasıta kabul etmekte, âlimleri toplumun kalbi sayarak bilgiye dair hiçbir şeyin küçük görülmemesi gerektiğini belirtmektedir.¹¹

1.1. Simya, Kimya, İksir, Sihir, Tılsım ve Büyünün Beyitlerde İşleniş

Gizli ilimlerin bir kolu olan simyanın (alşimi) etimolojisi kesin biçimde yapılamamakla birlikte “sıvı akıtmak, metal dökmek anlamındaki Grekçe *kymeianın* Arapçaya el-kimiya’ ve es-simya’ yazılışlarıyla geçmiş şekli olduğu kabul edilmektedir.”¹² İslami eserlerin Latinceye tercümesi ile birlikte *el-kîmiyâ’ alchemy* şeklini alarak Batı’daki *chemistry* (kimya) kelimesinin de kökeni olmuştur.

Simya, çağlar boyunca batıda bir yandan kimyasal zanaatlar, diğer yandan da mistik dinler ile ilişki içinde olmuştur. Batılı kimyagerlerden Paracelsus, simyayı “doğanın ham maddelerini, insanlığa faydalı olacak şekilde işlenmiş ürünlere dönüştürme bilimi”¹³ olarak tanımlamıştır. Kimya ise eski inanışa göre “bazı madenler üzerine iksir katarak altın ve gümüş elde etme yollarını gösteren bilimdir.”¹⁴ Simya, kimyanın ilk şekli olarak ortaya çıkar.

İslamiyet’te ise simya, IX. yüzyılda “Mistik” adıyla da bilinen Cabir bin Hayyan’la ortaya çıkmıştır. Bu bilim, “bir taraftan mistik dinle, öbür yandan da kimya zanaatı gelenekleri ile ilişkili görüldüğünden, her devirde biraz ‘gayriresmî’ bir hüviyete sahip olmuştur.”¹⁵ Simya, güçlü bir çıkarsama yeteneğini de beraberinde getirir. Osmanlı şairleri bu bilinçle bu bilime ait terimleri kullanarak metnin çağrışımsal dünyasını zenginleştirmeyi bilmişlerdir.

⁸ Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, (İstanbul: Remzi Yay., 1982), 17-18.

⁹ Nuran Yıldırım, “Sabuncuoğlu Şerefeddin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: İSAM Yay., 2008), 358.

¹⁰ Tertîb-i Mu'âlece için bkz. Gürkan Gümüştam, “Eski Anadolu Türkçesi Eserlerinden Tertib-i Mu'âlece'deki Organ Adlı Tıp Terimleri”, *TDAY-Belleten*, (Ankara: TDK Yay., 2009).

¹¹ Orhan Şaik Gökyay, “Kâtib Çelebi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: İSAM Yay., 2002), 36-40.

¹² Aytan Koç Aydın, “Simya”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: İSAM Yay. 2009), 218.

¹³ F. Stephen Mason, *Bilimler Tarihi*, Çev. Umur Daybelge, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2001), 208.

¹⁴ Ağâh Sırrı Levend, *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı*, (Ankara: TTK Yay., 1962), 30.

¹⁵ F. Stephen Mason, *Bilimler Tarihi*, Çev. Umur Daybelge, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2001), 83.

*Kân-ı gönülde su vü gözümün yaşını kân
Beñzüm gümüşiñ altun ider kimyâ-yı ‘aşk G 1-3 (Kadı Burhaneddin, 1980)*

Aşk kimyası gönülde kanı su ve gözümün yaşını kan; benzimin beyazlığını yani gümüşlüğünü altın eder diyen şair, aşkı bir kimya olarak vasıflandırıyor. Bu yolla aşk iksiri formüle edilerek, iksirin âşığın bedeninde yarattığı değişim sanatsal bir anlatımla ifade edilmiştir. Şair, aşkı kimyaya benzetererek insan bedenindeki kanın, o bedeni ayakta tutması nedeniyle, tasavvuftaki maddenin karşılığı olarak göstermiştir. Kan aynı zamanda kirdir; su ise onun zıddı olan temizliği simgeler. Bu bağlamda “Kanı gönülde su vü gözümün yaşını kan” mısraı iki anlamda yorumlanabilir: Birincisi o kadar ıztırap çektim ki gözyaşım kan oldu. İkincisi; gözyaşım çektiğim ızdıraplardan dolayı maddeden yani kandan temizlendi. Kanın gönülde su olması hayali, ızdırap ve derdin karşılığıdır ve âşıklık ifadesi olan benzın sararmasının nedenidir. Gül-i ra’nâ, ortası kırmızı, etrafı sarı renkli gülün adıdır. Beyitte yer alan kırmızılık ve sarılık gül-i ra’nâ mazmununu çağrıştırmaktadır.

*Gül âteş üzre kılar ‘akd-i Zühre-i şeb-nem
Tedârük-i kamer ü şems ider sabâh ü mesâ K 1-30 (Fuzûlî, 2021)*

*Bu kimyâ sebebinden ‘aceb midür olsa
Elinde dâne-i erzen mesâbesinde tılâ K 1-31 (Fuzûlî, 2021)*

beyitlerinde Fuzûlî eski kimya terimlerine yer vererek bu madenlerden iksir elde etmenin yollarını anlatıyor. Birinci beyitteki “‘akd, Zühre, Kamer, Şems” kelimeleri, eski kimya terimlerindedir. “‘Akd”, altın elde etmeğe yarayacak herhangi bir madene ateş üzerinde “‘iksîr” katmak demektir; Zühre, Kamer, Şems ise sırasıyla, kalay, gümüş ve altının karşılığıdır. Şair diyor ki: Güneşin sıcaklığı ile gülün üstünde buhar hâline gelen şebnem, üzerine iksir katılıp bir pota içinde ateşe konulan kalay gibidir. Gül kimyacı bu işi yapmakla, sabah akşam altın ve gümüş elde ediyor.¹⁶ Beyitte bir arada kullanılan bu kimya terimleri ile güle kimyager olma vasfı kazandırılır.

“Maddi âlem, manevi düzenden doğmaktadır ve diyebiliriz ki, onun varoluş ilkesi doğrudan doğruya manevi düzen içindedir; ayrıca manevi düzen vasıtasıyla maddi âlem yavaş yavaş önce biçimi olmayan (informelle) zuhura, daha sonra da hiç zuhur etmemiş olana (non-manifesté) bağlanır.”¹⁷ Gaston Bachelard,¹⁸ her maddenin özünde ateş olduğu bilgisini verir. Maddelerin kimyasını hareketlendirecek, içlerindeki enerjiyi ortaya çıkaracak olan ise ateştir. Bu ateş en yoğun hâlinde güneşte bulunmaktadır. Güneşin gökyüzünde görünmesi ile gece gülün üzerinde beliren çiğ tanesi buhar hâline gelmektedir. Gül kimyacı, bu işi sabah akşam “‘sabâh u mesâ” yapmaktadır. Bu da iksirin mütemadiyen doğada oluşum sürecinde olduğunu göstermektedir. Gülün bir alev dilimine benzetilen kırmızı yaprağı bu özellikleriyle ateşin sembolüdür. Yaprığın üzerine gece konan çiğ tanesi de sıcak ve soğuk havanın etkisi ile oluşmuştur. Çiğ tanesi tekrardan güneşin ateşi ile buhar olacaktır.

Misal verilen ikinci beyitte, “Bu kimya nedeniyle (gülün) elinde altın, mısır değerinde olsa şaşılır mı?” diyen şairin kimyageri yine güldür. Gülün üzerindeki sarı tohumlar mısır tanesine benzetiliyor. Gül kimyacı, “Bol miktarda altın elde ettiği için

¹⁶ Agâh Sırrı Levend, *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı*, (Ankara: TTK Yay., 1962), 31.

¹⁷ René Guénon, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri*, çev. Mahmut Kanık, (İstanbul: İz Yay., 2004), 225.

¹⁸ Gaston Bachelard, *Mumun Alevi*, çev. Ali Işık Ergüden, (İstanbul: İthaki Yay. 2008).

yanında bu kıymetli madenin darı kadar değeri yoktur.”¹⁹ Gül, bir alaşım merkezi olarak zıt unsurlar olan ateş ve su elementleri üzerinde adeta ergime yapmaktadır.

Sevgilinin bulunduğu yer, avlusunun toprağı güneşe altın rengini veren kimyaya sahiptir.

Bir secde ile kıldı ruh-ı âfitâbî zer

Hâk-i cenâb-ı düst ‘aceb kîmya imiş G 218/2 (Bâkî, 2015)

Beyitte hüsn-i talil öğelerinden yararlanılarak güneşin sarı rengi sevgilinin avlusunun toprağına secde etmesine bağlanıyor. Bu evrilmeyi sağlayan sevgilinin avlusunun toprağıdır.

Divan şairleri, tabiat hadiselerinin meydana gelişlerini kimya iksiri olarak anlatmaya devam eder. Ezoterik anlatıların çözülmesi, şairlerin bu hadiselerle dair verdikleri bilgileri gün ışığına çıkarmaktadır. Şairler, kimya ilmini icra edenleri tabiatan seçmişler, tabiat hadiselerinin açıklanmasında bu ilimden istifade etmişlerdir. Kimya ilmi zengin olmak için kullanılmaz. Amaç “iksir”e yani ölümsüzlüğe kavuşmasını sağlayacak sıvıya (ab-ı hayat) ulaşmaktır. Doğu ve Batı edebiyatlarında ölmezlik suyu erken dönem ruhani felsefe disiplinine işaret eder. “İlahî aşk anlamında tasavvufî bir sembol olarak kullanılan âb-ı hayât, ledün ilminden kinâyedir.”²⁰ Edebî metinlerde bu ilimi icra edecek kimyacılar şairlerin kendileri dışında bu iksiri gerçekleştirebilecek doğadaki “baht, gül veya mürşit” vb. varlıklarla sembolik anlatımlarla ifade edilir.

Simyanın, “adi madenlerin kıymetliye dönüştürülmesi ve ölümsüzlük iksirini bulma amacının ardında çok eskilere dayanan bir batı ve doğu tarihi vardır.”²¹ Isaac Newton ve Robert Boyle gibi Batılı simyagerler, maddelerin doğası ve işleyişi üzerine yaptıkları araştırmalarıyla metalleri dönüştürme, insan hayatını dönüştürme ile ölümsüzlük iksirini ne tüm hastalıkların çaresini bulmayı hedeflemişlerdir. Simyanın esas amacı “‘Filozof Taşı’ olarak adlandırılan bir ruhani etken varlığında nesnelerin özünü dönüştürmekti. Simyagerlerin kendisi de bu dönüşümlere yardım etmekteydi.”²² Simyanın sunduğu zenginlik ve ölümsüz hayata iksir denilen sihirli madde ile ulaşılmaktadır. Yunanca yara tozu anlamına gelen *xerion* kelimesinden Arapçaya ve oradan Türkçeye geçen iksir, nesnelerin özünü dönüştürme işlevini tamamlayıcı manasını yüklenir. Değersiz metallerin altına dönüştürülmesi yani transmutasyon, sadece fiziksel bir işlem olarak görülmeyip doğal dünyada etkili olan daha yüksek bir unsuru da içermekteydi. Ayrıca, iksir fikriyle de bağlantılıydı. Osmanlıda tedavi amacıyla kullanılan iksirler, “ölüm, yeniden doğuş, çözülme ve pihtilaşma gibi simya kavramlarıyla ilgiliydi.”²³ Bu, simyanın mistik tarafının göstergeleridir.

Gürûh-ı ehl-i kâffe mâ-hasal iksîr-i kâfidir

Gubâr-ı âsitân u hâk-pây-ı kîmyâ-sâyı K 2/29 (Sünbülzâde Vehbî, 2017)

¹⁹ Mahmut Kaplan, *Tevhid Fuzuli*, (İstanbul: Etkileşim Yay., 2010), 42.

²⁰ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, (İstanbul: Kapı Yay., 2017), 3.

²¹ Mirceade Eliade, *Asya Simyası*. çev. Lale Arslan, (İstanbul: Kabalıcı Yay., 2002), 76-77.

²² A. Ronan Colin, *Bilim Tarihi Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, çev. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Feza Günergun, (Ankara: Tübitak Yay., 2005), 264.

²³ A. Ronan Colin, *Bilim Tarihi Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, çev. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Feza Günergun, (Ankara: Tübitak Yay., 2005), 266.

Beyitte geçen “gürûh-ı ehl-i kâff” terkibi madenlerden gümüş ve altın elde etmeye çalışanlara verilen addır. Toprağın iksiri yani içindeki cevherleri ortaya çıkararak, görünür hâle getiren onlardır. Seyyid Hüseyin Nasr,²⁴ maddelerin birleşimi işleminde çeşitli iksirlerin kullanılmış olduğu bilgisini verir. İksir, madde üzerinde değişim yarattığı için bu ilim sihirli sayılmıştır.

Taşköprülüzâde'nin²⁵ yapmış olduğu tasnife göre Sihir ilmi şu dallara ayrılır: Efsûn (Rukye) İlmi, Azaim İlmi, İhfâ (Hafâ) İlmi, Havas İlmi, Nirenciyât (Nireng, Nirencât) İlmi, Daire (İlm-i Fulkatirât) İlmi, Davet (Da'veti'l Kevâkib) İlmi.

Sihir en genel tanımıyla “tabiat kanunlarına aykırı sonuçlar elde etmek iddiasında olanların başvurdukları gizli işlem”dir.²⁶ Osmanlıda alternatif tıp yöntemi olarak tedavi amacıyla kullanılan iksirler, “ölüm, yeniden doğuş, çözülme ve pıhtılaşma gibi simya kavramlarıyla ilgiliydi.”²⁷ Bu, simyanın mistik tarafının göstergelerinden biridir.

La'net olsun ta'n ederlerse sözüm iksirdür

Bu nutukda gevher-i sırr-ı kibârım vardır G 48/3 (Handî, 2003)

Sözün iksire benzetilmesinde etki gücünün olduğu vurgulanır. Aşkın sihre benzetilmesinde de insanda uyandırdığı tesir söz konusudur.

Nâr-ı mihnet nerm ider 'âşık mülâyim-tab' olur

Âhen-i pûlâd ise altun ider iksîr-i 'aşk G 236/2 (Bâkî, 2015)

Simya daha çok sihirle ilişkili görülmüş, “kelimenin zamanla kazandığı terminolojik anlamlar, simyanın esas itibarıyla bir tür sihir olduğu fikrini daima muhafaza etmiştir.”²⁸ Sihrin gerçekleşmesi için birtakım tıslımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

İbn Haldûn, simyanın sihir tekniklerinin tıslım denilen türüne girdiğini söylemektedir. Semavi güce veya sayıların gizli özelliklerine göre uygulanarak dış dünyada gerçek bir etki meydana getirildiği düşünülerek dış gerçeklikle ilgisi olmayan sihirle ayrılır. Bugün Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonunda bulunan ayet, hadis ve sembollerle bezenmiş Osmanlı tıslımlı gömlekleri,²⁹ tıslım tekniğinin sosyal hayat içerisinde ne denli önemsendiğinin göstergelerindedir.

²⁴ Bkz. Seyyid Hüseyin Nasr, *İslamda Bilim ve Medeniyet*, 2015.

²⁵ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzû'âtü'l-Ulûm*, C.1, çev.: Taşköprülüzâde Kemalüddin Mehmed Efendi, Ahmed Cevdet Tab'ı, İkdâm Matbaası, Darü's-Saade 1313, s. 394.

²⁶ Medet Oğuz, *Klasik Türk Şiirinde Batıl İlimler*. (Ordu Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015), 4.

²⁷ A. Ronan Colin, *Bilim Tarihi Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, çev. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Feza Günergun, (Ankara: Tübitak Yay., 2005), 266.

²⁸ Ayten Koç Aydın, “Simya”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: İSAM Yay., 2009), 218-220.

²⁹ Osmanlı tıslımlı gömlekleri için bkz. Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Tıslımlı Gömlekler*, (İstanbul: Timaş Yay., 2011).

Kaynak: <http://issendai.com/ottoman-turkish/aziz-mahmud-hudais-gomlek/> [erişim tarihi: 01.08.2020]

Esrarlı olduğuna ve tabiatüstü bir güç taşıdığına inanılan tılsım, yazılıp taşınacak bir nişan olarak algılanmıştır.

Eski şiirde sevgilinin saçları, âşığında uyandırdığı güçlü tesir bakımından tılsımlı olarak nitelendirilmiştir. Saçların tılsım olarak düşünülmesindeki başlıca etken sevgilinin yüz güzelliği hazinesini çevreleyerek korumasıdır. Koruyuculuk özelliğiyle yılan tılsım özelliği verilmiştir.

*Açılır genc-i cemelünden tılsımı zülfünün
Gûyîyâ efsûn okur urur sabâ pinhân ana G 5/2 (Necâtî, 1997)*

Hazineyi koruyan tılsımlı yılanlar, sevgilinin kâkülüne benzetilerek sanatlı anlatımda yerini bulmuştur.

*Tılsım-ı mâr idi kâkül cemâli gencine
Du'â-yı seyf ile bozıldı ol tılsım ey yâr G 177/2 (Emrî, 2004)*

Güzellik hazinesinin tılsımı öyle bir tılsımdır ki, ondan dolayı sevgilinin saçının her teli âşığa ejderha gibi görünür.

*Genc-i hüsnün tılsımını gör kim
Her kılı zülfün ejdehâ görünür G 96/2 (Necâtî, 1997)*

Saç tellerinin hareketlenmesi ise Şahmaran mazmununu ortaya çıkarmaktadır.

*Gûyiyâ zevk u safâ dahmesine oldu tılsım
Şâh-ı mârânı aceb ol cesed-i nûrânî K 16/14 (Nedîm, 2015)*

Sihir, “hakki bâtil, bâtili hak gösterme özelliği olduğu için semavi dinler tarafından kötülenmiş ve yasaklanmıştır.”³⁰ Kur’an-ı Kerim’in Bakara suresinde adları geçen Hârût ve Mârût isimli meleklerle ilgili rivâyetler Osmanlı şiirine de yansımış ve onlara çeşitli telmihlerde bulunmuşlardır.

Çâh-ı Bâbil'dir devâtım hâme-yi çâlâk-dest

Sihri-i Hârût'u derûnunda anıñ pinhân bulur K 18/39 (Sünbülzâde Vehbî, 2017)

Çâh-ı Bâbil'de dahı Hârût u Mârût olmadın

Gözlerin sihriyle cân u gönül meşhur itdi G 164/5 (Hamdullah Hamdî, 1999)

Hârût ve Mârût, ayaklarından asılı olduğu Bâbil'deki bu kuyuya yaklaşanlara sihir öğretirlermiş.³¹

Ey melek-rû âb u gilden çıkmadan âdem henüz

Çâh-ı Bâbil'de gözün Hârût'a sihr-âmûz idi G 311/3 (Ahmed Paşa, 2000)

İbn-i Teymiyye, o tarihlerde sihir revaçta olduğu için Allah'ın Hârût ve Mârût'a halka sihir öğretsinler, mü'minler de sihir ile keferelerle muarazaya muktedir olsunlar diye gönderildiğini söyler. Kıssalara dayandırılarak yorumlanan bu bilgilerin doğruluğu meçhuldür.

Sihri ü efsûn ile dolmuştur derûnun ey kalem

Zülfü Hârût'un demek mümkin ki nâl olmuştur sana G 2/3 (Nedîm, 2015)

Osmanlı şiirinde, şiir büyüünün kaynağı olarak görülür, bu yolda söylenen söz de büyüü olacaktır.

Yine sihr itdi Necâtî nice söz nice gazel

Leb-i dilber sıfatında bir içim sudur bu G 443/7 (Necâtî, 1997)

Her kaçan şî'r okusam ol hadd-i gül-gûn üstine

Dilberün dirler okursın yine efsun üstine G 548/1 (Necâtî, 1997)

En eski toplumlarda görülen ve bugün de yaşamaya devam eden büyü, animistik bir doğa görüşüdür. Büyüde, bütün varlıkların ve doğal nesnelerin birer canlı ruha sahip olduklarına inanılmaktadır. Doğaya karşı yaklaşımlardan biri olan büyü, “yalnızca belirli kişiler tarafından anlaşılabilen gizli bilgiler ile ruhlara olan inançların karışımından meydana gelmiş olan dünyaya bir cins bakış tarzı”,³² doğal âlemle insanoğlunun ilişkisinin bir sentezini ifade etmenin meşru yollarından biridir.

İlkel toplumlarda büyücü / şaman / büyücü hekim, yağmur yağdırmak için ayin yaparken “doğanın bir yönü ile diğeri arasındaki ilişkiye -yağmurun yağması ile ekinin büyümesi- inandığını ve insanın yaşayabilmesinin doğanın davranışına bağlı olduğunu anladığını göstermektedir.”³³ Bu düşüncesiyle büyücü, insan ile onu çevreleyen dünya arasındaki kişi olma vasfını üstlenir. Demek ki insan, doğa güçlerine hâkim olma konumuna yükseltiliyordu.

³⁰ Ali Osman Ateş, *Kur'an ve Hadislere Göre Cinler ve Büyü*, (İstanbul: Beyan Yay., 2011), 193.

³¹ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Ankara: Akçağ Yay., 2000), 235-236.

³² A. Ronan Colin, *Bilim Tarihi Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, çev. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Feza Günergun, (Ankara: Tübitak Yay., 2005), 5-6.

³³ A. Ronan Colin, *Bilim Tarihi Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, çev. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Feza Günergun, (Ankara: Tübitak Yay., 2005), 6.

Sevgilinin cadı olarak tasvir edildiğıi metinlerde ona yüklenen başlıca vasıf büyü yapmasıdır. Bu zellik sevgiliye cadı olmanın yanında büyücülük kimliğini de kazandırmaktadır. Büyücülük vasfı sadece cadıların değıil, cadıya teşbih edilen sevgiliye de aittir. Cadı olan yani büyü yapan sevgilinin güzellik unsuru gamze yani yan bakışıdır. Sevgilinin yan bakışı aşığı büyüleyerek kendine bağılamaktadır.

Gamzeler kim cn iline tr-i mjgn yağıdurur

Benzer ol Ttra kim sihr ile brn yağıdurur G 149/1 (Necâtî, 1997)

Yan bakışın (ekik gözlü) Tatarı benzetildiğıi beyitte, Tatarların yeşim taşıny suya atarak yağımur yağıdırdığı inancına da telmihte bulunmaktadır. Böylece yan bakış büyücü olma vasfını da kazanmıştır. Eskiden insanlar hazinelerin korunması ve alınmaması için tlsim yaptırılmış:

N'ola zülf olsa miynunda miynun dilde

Genc olur mra vatan mesken olur gence harb G 24/1 (Nev', 2017)

Açılır genc-i cemlnden tlsımı zülfünün

Gyiya efsûn okur urur sabâ pinhân ana G 5/2 (Necâtî, 1997)

Sevgilinin saçlarının şekli yönüyle bir yılanı ve bele kadar uzanan saçların sardığıi belin hazineye benzetilmesi ile bu inanışa gönderme yapılan beyitte, aşığın gnl ise harap yani yıkıntı, viran hâle gelmiş yapı olarak tasvir ediliyor. Hazineler yıkıntılarının arasında bulunur, yılan da yine bu yapılarda yaşıar. Şair bu benzetme ilişkilerini beyit içerisinde örerek hazineyi korumak için yılanın beklediğıi inanışına telmihte bulunuyor. Büyü ve sihrin Müslümanlıkta gayrimeşru sayıldığıi hususunu ise burada hatırlatmakta fayda vardır. Bu tlsıma karşı Osmanlı şairleri çözüm nerileri sunar.

Tlsım-ı genc in bin ism-i a'zam yd dutdun dut

Tlsımı sındırup genci bozup ismi unutdun dut G 43/1 (Fuzûlî, 2012)

Tüm kapıları aacağına inanılan ism-i a'zam duası okunarak hazinelerdeki tlsımın bozulacağıi inanışına gönderme yapan şair, halk inançlarında yer alan bu doktrini ancak velilerin, ermişlerin bozabilecekleri bilgisini satır arasına veriyor.

1.2. Astronomi ve Astroloji Terimlerinin Şiirde İşlenişi

İslam bilim tarihinde astronominin karşıılığı olarak kullanılan ilm-i felek, sözlük anlamı olarak gökküresi bilimi anlamına gelmektedir. Kinattaki hakikatleri anlamak için hey'et (astronomi) ilmine ihtiyaç duyulur. İslam astronomisi; rasathanelerin kurulması, Hikmet Evi ve Kahire'de eğıitim merkezinin açılması, Yunan astronomi eserlerinin gelişiyle ilerlemeye başlar. "Yaradılış kimyasal bir süreç olarak algılandığıına göre yersel ve göksel görüngüler de kimyasal terimlerle açıklanır."³⁴ Bu ihtiyaçla astronominin zemini oluşturulur.

Astronomi ilmi; aritmetik, geometri ve musiki ile birlikte akli ilimler sınıflandırmasındaki matematik ilimlerini oluşturmaktadır. "Latinler'in 'quadrivium'una tekabül eden bu dört bilime Frb'nin tasnifinde mekanik ve optik de eklenmiştir. Bu tasnif, astronomiyle astrolojinin çok erken dönemde birbirinden ayırt edildiğini ortaya koyması bakımından önemlidir."³⁵ İslam filozofları astronominin

³⁴ Mircea Eliade, *Asya Simyası*. ev. Lale Arslan, (İstanbul: Kabalcı Yay., 2002), 87.

³⁵ Tevfik Fehd, "İlm-i Felek", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: İSAM Yay., 2000), 126.

hesabı esas alırken astrolojinin tabiat olaylarından hareketle birtakım işaretler çıkarılmasına dayandığı fikrini öne sürerek astronomi ve astroloji ayrımını yapmışlardır.

Batlamyus, zamanının Yunanlı bilginleri gibi sadece gök cisimlerinin hareketlerini inceleyen İslam astronomları, gök hareketlerini açıklamak için geometrik şekiller kullanmış ve yıldız hesaplamaları yapmaya başlamışlardır. Bu araştırmalarıyla astrolojinin temelini oluşturan tabiat felsefesi sahasına kaymışlardır.

Halk arasında her insanın bir yıldızı olduğu fikri geçmişten günümüze süregelen bir inançtır. Yıldızın gökyüzünde kayması hareketi ise dilek tutma veya bir kişinin hayatının sonlandığı şeklinde yorumlanır. İlm-i ahkâm-ı nücum, yıldızların insanları ve olayları etkilediği inancına dayanan sözde ilim dalı, astroloji, yıldız falcılığı, münecimlik olarak tanımlanır. Bu ilme göre, yedi gezegenden her birinin ayrı hassası, insanların tabiatları, kaderleri üzerinde ayrı etkisi vardır. Günümüzde astrolojinin konusu olan yıldız ve gezegenlerin insan kaderine tesiri Osmanlılarda “ilm-i necm” olarak adlandırılmıştır. İlm-i tencim, ilm-i ahkâm-ı nücum veya ilm-i nücum olarak da bilinen yıldızların hareketlerini araştıran ve bunlardan anlam çıkarılmasından ve insana tesir edildiğinin düşünülmesinden dolayı Osmanlılar bu bilimin öğrenilmesini de haram saymışlardır (Levend, 1962).

Divan şairleri, kozmik unsurlar ile ilgili çeşitli inançları değişik biçimde ele alıp incelemişlerdir. Bu inançlar şairler için mecaz ve benzetmelerde ilham kaynağı olmuştur. Misal olarak “Utarid” edebiyatta, “debir-i felek”, “münşi-i çerh” gibi deyimlerle belirtili, kalem sahibi, yazar yerine kullanılır.”³⁶

Astrolojiye göre ilk felek olan Ay Feleği, Dünya ile Utarid feleğinin arasındadır.

Her şeb felekde yanar ey dil kamer çerâğı
Şeb-rev olunca ister ehl-i sefer çerâğı G 592/1 (Ravzî, 2017)

Devr-i kamer, Hz. Muhammed’in yaşamış olduğu devre denir. Tabiat olaylarının insan üzerinde etki yarattığına inanılmıştır. Bu etki gönlü ve aklı karıştırması özelliğiyle “fitne yaratması” şeklinde ifade edilir.

Ter müşğ ile yazmış yüzün üstine hatt-ı ‘anberîn
Devr-i kamerde fitne-i âhir zamân virmiş sana G 37/3 (‘Amrî, 1979)

Halk inanışlarında insanlar üzerinde tesir uyandıran olaylar mevcuttur. Bunlardan biri dîvânelerin yeni ayı gördüklerinde dîvâneliklerinin artmasıdır.

Âdemi dîvâne eyler bâğda zülf-i nigâr
Kalmadı mâh-ı neve zerre kadarca ihtiyâc G 304/2 (Yahyâ Bey, 1977)

İkinci felek Utarid, gökyüzünün kâtibidir, insan ve bütün yaratılmışlar için buyruk yazmak için eline kalemi almıştır.

Dest urmuş idi kilik-i şihâba debîr-i çarh
Tuğrâ-nüvîs-i hükm-i Hudâvend-i ins ü cân K 1/3 (Bâkî, 2015)

Zühre saz ve eğlence ile ilişkilendirilir. Mirrih ve Zuhâl, uğursuz yıldızlardır. Çünkü “Mirrih” savaşa işaretler ve “Zuhâl” ile birlikte uğursuz sayılır.

³⁶ Agâh Sırrı Levend, *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı*, (Ankara: TTK Yay., 1962), 31.

Bezm-i felekde urmuş idi Zühre sâza çeng
'Ayş u safâda hurrem ü handân u şâdmân K 1/4 (Bâkî, 2015)

“Müşteri”, “kadı-i felek” en uğurlu yıldızdır. Felek yani gökyüzü katları gezegenleri işaret ederken feleğin son halkası tersine döndüğü için insan kaderini olumsuz etkileyen kötü talihin nedeni olarak görülmüş ve bu nedenle talihin yaver gitmemesi durumunda şairler tarafından suçlanmıştır.

Felek imâret-i câh-ı celâlinin ferşi
Zuhâl serâçe-i ikbâlinin nigezbânı K 30/24 (Nef'î, 2018)

Felekle ilgili yapılan benzetmelerde olumsuzluk havası sezilir. Dünyanın yaratılmasından itibaren felek de vardır. Hem dünyayı saran dairesel yapısı hem de dünya kadar yaşı olması özellikleriyle felek, iki kat olmuş, eğilmiş bir ihtiyar olarak tasavvur edilir.

Tedbîr-i ma'zamât-ı umûr-ı cihân için
Yakmışdı şem '-i fikreti Bercîs-i nüktedân K 1/7 (Bâkî, 2015)

Beyitte güzel konuşan Bercîs “Müşteri, Mars”, dünya işlerine çare bulabilmek için düşünce mumunu yakarken tasvir ediliyor.

Zemine sığmayıp kizb-i müneccim çıkmış âfâka
Dürûğ-ı bî-fürûgu tâ Süreyyâ'ya yakışdırmış G 127/6 (Sünbülzâde Vehbî, 2017)

Yedi yıldızdan meydana gelen Süreyya ya da diğer bir ismiyle Ülker yıldızının şekli yapısını yorumlayacak olan yıldız falcısına “müneccim” inanç getirilmediği “kizb” kelimesinde görülmektedir.

İlm-i Zîcât ise yıldızlarla ilgili bilimdir. “Yıldızların durumları ve hareketleriyle hızlı gidişleri ve doğrultuları hesap etmek bilimdir. Takvim buna dayanılarak yapılır.”³⁷ Bugünkü astrolog terimini karşılayan ehl-i simya, yıldız ve burçların hareketlerinden birtakım anlamlar çıkarmaya çalışır.

1.3. Fal ve İlm-i reml

Mistik folklorun gereği hâline gelen; bilinmeyeni bilme, gelecekte haber alma ve ona göre hareket etme ihtiyacını yüzyıllardır taşıyan insan, bu amaçla kendini güvende tutma adına geleceği önceden öğrenme hevesinden uzaklaşmaz. Falın yaygınlaşmasının sonucu olarak fal bakma ve baktırmanın nasıl yapıldığını öğreten fal kitapları yazılmaya başlar. Folklorla ait telkinleri öğreten bu eserlerden biri IX. yüzyılda yazılmış olan ilk Uygurca fal kitabı olan İrk Bitig adlı “pratik amaçlı fal metinlerinin külliyatıdır.”³⁸ Falname³⁹ adı verilen bu tür eserler halk arasında “kitap açma” olarak adlandırılan bu davranışlar için bir meşale olarak nasıl fal bakılacağını öğreten ve bu iş için kullanılacak metinler yer alır.

Tüm toplumlarda olduğu gibi fal bakma ve baktırma İslam toplumlarında da yaygındır. İçinde yaşadığı toplumun kültürel mirasının aktarıcılık görevini üstlenen şair İslami ezoterizmle yoğrulan bilgileri zihin süzgecinden geçirerek mısralarına damlatır.

³⁷ Ağâh Sırrı Levend, *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı*, (Ankara: TTK Yay., 1962), s.31.

³⁸ Halil İbrahim Usta, “Eski Türkçe Fal Kitabı İrk Bitig’de Sembollerin Kavramsal Temeli”, *Türkoloji Dergisi*, (2001), 199.

³⁹ Falnâme için bkz. Mustafa İsmet Uzun, “Falnâme”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: İSAM Yay. 1995), 141-145.

Beyaz düşdü hele şekl-i tâli'-i eyyâm
Misâl-i çihre-i baht-ı edîb-i Ferruh fâl K. 21/12 (Bâkî, 2015)

Gelecekte haber alma amacıyla reml falına bakılmasına dair bilgiler eski şiirimizin mısraları arasına serpiştirilmiş vaziyettedir. İlm-i reml, kum üzerinde, bazı şekiller çizerek nokta ve çizgilerden hareketle hüküm çıkarmaktır. Böylece istek ve niyetlerin olup olmayacağı hakkında bilgi verilmektir. Osmanlılarda “vaktiyle bu şekilleri parmakla kum üstüne çizdikleri için buna “reml” demişlerdir.”⁴⁰ Gelecekte, gaybdan haber verdiği için kimi Osmanlı şairleri ilm-i reml’i batını bilimler arasında saymışlardır. Şairler arasında olumlu çıkarımlarda bulunanların yanı sıra olumsuz nazar taşıyanlar da bulunmaktadır.

Sazende dahı rütbe-i zilletdedür ammâ
Remmâl ü müneccim gibi menhûs degüldür G. 167/10 (Nâbî, 1997)

Nâbî, Hayriyye’inde oğluna ‘ilm-i reml, ilm-i nücum ve ilm-i simya’ gibi ilimlerden uzak durmasını nasihat ederek ona “kura atıcı (remmal) olma; çünkü ehlini uğursuz kılar; bunu yapan her kim olursa işi altından da olsa bakır olur; çünkü takdirledir cümle şeyler, o yüzden geleceğe dair fikrini unut huzur bul” diyerek gaybı sadece Allah’ın bilebileceğini bu yüzden reml ve nücumla uğraşmanın yararsız olduğunu ve geleceği öğrenip de daha gerçekleşmemiş bir şey için üzülmeye değmeyeceğini⁴¹ söyler.

Çıkdı beyâz ü humret ile fâlumuz bizüm
Hükm itdi rûy-ı âlüne remmâlümüz bizüm 840/1 (Nâbî, 1997)

Sünbülzâde Vehbî de Nâbî gibi remmâl ilmüne inanç göstermez. Lutfiyye’inde oğluna nasihatte bulunarak simya, tılsım, remil vb. ilimlerden uzak durmasını nasihat eder. Vehbî, eserinde ilm-i reml yani kum falını uğursuz sayar.

San’at-ı reml ise gâyet meş’ûm
Ekser erbâbî fakîr ü mezmûm b. 129 (Sünbülzâde Vehbî, 2004)

Sünbülzâde Vehbî bir başka beytinde remilciliğin gelecekte haber verdiğini ve insanların talihini öğrenmek için fal baktırdığı bilgisini verir. Bazen müneccimler, bazense falcılara başvurularak baht için fal açtırılması bilgisi paylaşılıyor.

Geh müneccim arayup geh remmâl
Açtırur bahtı için gâhîce fâl b. 814 (Sünbülzâde Vehbî, 2004)

Remmâle varup derdüme bir çâre bul ey dil
Bu kur’a-i ‘ışkun hoş gelmedi fâili G 469/4 (Revânî, 2017)

“Remmale varın derdime çare bulsun, bu aşk için çekilen kura bana iyi gelmedi; remmale varın aşk şarabıyla mest oldum görsün yitirdiğim ele girer mi?” gibi söylemler de şairin içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtulup kurtulamayacağı ile ilgili bir haber beklentisini göstermektedir. Şair remmalden bu doğrultuda medet umuyor.⁴² İlm-i remlin çare bulması beklentisi, şairlerin onu bir ilaç olarak düşündüğü fikrini akla getirmektedir.

⁴⁰ Agâh Sırrı Levend, *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı*, (Ankara: TTK Yay., 1962), 36.

⁴¹ Emrah Aydemir, “Remil İlmi ve Divan Şiirine Yansımaları”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2 (İstanbul 2018), 173.

⁴² Emrah Aydemir, “Remil İlmi ve Divan Şiirine Yansımaları”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 171.

Sonuç

Osmanlı şiiri, 600 yıllık tarihinde ilimlerle iç içe yaşamış ve bu ilimlerin terimleriyle yoğrulmuştur. Şiirde kimya, simya, sihir, tılsım, astronomi vb. ilimlere ait terimler kullanılarak, klasikleşmiş, mefhum ve mazmunlarla yoğrulmuş zenginleştirilmiştir. Eldeki makalede geniş tarihî yelpazenin aralarına serpilmiş olan divanlardan seçilen örnek şiirlerden hareketle farklı yüzyıllarda yazılmış şiirlerde okült sayılan ilimlerin öğelerinin kullanılış gayesi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Şairlerin öğrenilmesi haram sayıldığı hâlde okült ilimlerden mazmun yapmak için bol bol istifade ettiği fakat bunlara inanç getirmediği yapılan inceleme sonucu elde edilen ilk bulgular arasındadır. Mazmun yapma amacıyla bu ilimlere ait terimler kullanılarak şairler alışılmışın dışında, yeni sayılabilecek hayaller yakalama arzusunda olmuşlardır. Kimi şairse, bu sistemlerin insanın düzen ve huzurunu bozduğu bilgisini vererek batıl bulur ve uzak durulması nasihatinde bulunur.

Araştırmamızda Osmanlı şairlerinin birçoğunun okült ilimlere inanç getirip getirmemelerinin bir ölçüt olmadığı görülmüştür. Şairlerin bu ilimlerden haberdar olduğu muhakkaktır. Pek çok şairin hekimlik vasfı yoktur. Bu nedenle iyileştirici özelliği olan maddelerle ilgili verdikleri bilgiler aynı olmakla birlikte her beyitte farklı hayal unsurlarıyla işlenebildiği görülmüştür. Alternatif tıp metodu olarak tedavi amacıyla kullanılan okült bilgilere, çare bulmak için başvurulur. Bu ilimlere inanç getirmeyen şairlerse bu ilimlerden uzak durulması mesajını vermek galesiyle satır aralarında şiirlerinde bu ilimlere dair düşüncelerine yer vermiştir.

Geleceğe dair bilgi edinme konusunda da yine gizli / okült ilimlere başvuran şairler, aralarına halk inançlarını da serpiştirerek onları adeta delil gösterir. İslamiyet öncesinden taşınan bu ilimlerin kaynağında kuşkusuz halk inanışları yatmaktadır. Bu bağlamda okült ilimlerin arkaik olması muhtemeldir. Okült ilimlere dayandırılan bu halk inanışları toplumsal bellek kayıtlarımızdır.

Gizembilimin / gizlililiğin doğuşunu hazırlayan yegâne unsur kuşkusuz meraktır. Âlemin, ruhlar ve animistik güçler tarafından yönetilen bir etkileşimler âlemi olduğu düşünülürse, büyü doğal âlemdaki olaylar arasında ilişki kurmak için en uygun araç hâline gelir. Spiritüel ve mistik düşünce akımları, evrenin içinde koşturarak birtakım gizli güçlerin varlığını ileri sürerek onun bu gizli güçler tarafından yönetildiği inancını kökselleştirir. Tarih öncesi dönemden gelen büyü ve sihir beraberinde bir dizi temel doktrini ve bir dizi temel ilkeyi getirmiştir. Zamanla yeryüzü ve gökyüzü cisimlerini tanıma ve açıklamada kısacası maddeler dünyasındaki doğal olaylar ile ruhlar dünyası arasında bağ kurularak tanınması yoluna gidilmiştir. Böylece tarih öncesi ve medeniyet karışımı yaşanarak gözlem ve açıklamalar halkın yaşayışını, gelenek göreneğini, inançlarını şekillendirmeye başlayacaktır. Böylece bilimin içerisinde animistik görüşler ortaya çıkmıştır. İlkel kültürlerden taşınan arkaik bilgiler, içinde yaşadığı toplumun bir parçası olan sanatçıları da etkilemiş ve gizli ilimlerle ilgili bilgilere dair yorumlamalar getirmiştir.

Şairler bilimin içerisindeki ezoterik fikirleri alarak sanatsal dilde yorumlama imkânı bulmuşlardır. Bilimsel fikirlere sahip zihniyetlerin üretmiş olduklarını miras alarak bunları açıklamış, yorumlamış ve sembolik dille analizler yapmış; daha da önemlisi, birçok orijinal katkı getirmişlerdir. Çağdaş bilimsel araştırmalarla okült öğelerin yeniden ele alınmasının umut verici olduğu düşüncesini taşımaktayız.

- Kadı Burhaneddin. *Kadı Burhaneddin Divanı*. yay. haz. Muharrem Ergin, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1980.
- Kaplan, Mahmut. *Tevhid Fuzuli*. İstanbul: Etkileşim Yay., 2010.
- Levend, Agâh Sırrı. *mmet Çağı Türk Edebiyatı*. Ankara: TTK Yay., 1962.
- Mason, Stephen F. *Bilimler Tarihi*. Çev. Umur Daybelge, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2001.
- Nâbî. *Nâbî Divanı Cilt I-II*, yay. haz.: Ali Fuat Bilkan, Ankara: Akçağ Yay., 1997.
- Necâtî. *Necâtî Divanı*. yay. haz. Ali Nihat Tarlan, Ankara: Akçağ Yay., 1997.
- Nedîm. *Nedim Divanı*. yay. haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: İnkılap Yay., 2015.
- Nef'î. *Nef'î Divanı*. yay. haz. Metin Akkuş, Ankara: KTB Yay., 2018.
- Nev'î. *Nev'î-zâde Atâyî Divanı*, yay. haz. Saadet Karaköse, Ankara: KTB Yay., 2017.
- Oğuz, Medet. *Klasik Türk Şiirinde Batıl İlimler*. Ordu Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Onay, Ahmet Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara: Akçağ Yay., 2000.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yay., 2017.
- Ravzî. *Ravzî Divanı*. yay. haz. Yaşar Aydemir, Ankara: KTB Yay., 2017.
- Revânî. *Revânî Divanı*. yay. haz. Ziya Avşar, Ankara: KTB Yay., 2017.
- Ronan, Colin A., *Bilim Tarihi Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, çev. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Feza Günergun, Ankara: Tübitak Yay., 2005.
- Seyyid Hüseyin Nasr. *İslam'da Bilim ve Medeniyet*, çev. Nabi Avcı ve Ahmet nal, Kasım Turhan, İstanbul: İnsan Yay., 2015.
- Sünbülzâde Vehbî. *Sünbülzâde Vehbî Lutfiyye (Metin Tespiti, zet, Yorum ve Açıklamalar)*. Yay. Haz. Süreyya A. Beyzadeoğlu, İstanbul: MEB Yay., 2004.
- Sünbülzâde Vehbî. *Sünbülzâde Vehbî Divanı*. yay. haz. Ahmet Yenikale, Ankara: KTB Yay., 2017.
- Tezcan, Hülya. *Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Tılsımlı Gömlekler*, İstanbul: Timaş Yay., 2011.
- Usta, Halil İbrahim. "Eski Türkçe Fal Kitabı İrk Bitig'de Sembollerin Kavramsal Temeli". *Türkoloji Dergisi*, C 14/1 (2001): 195-212.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Falnâme". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12, İstanbul: İSAM Yay., (1995): 141-145.
- Yıldırım, Nuran. "Sabuncuoğlu Şerefeddin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35, İstanbul: İSAM Yay., (2008): 358-359.
- Yahyâ Bey. *Yahyâ Bey Divanı*. yay. haz. Mehmet Çavuşoğlu, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1977.

Summary

The effect of cult elements, which have been brought to faith for centuries, on people, and mystical folkloric information, are among the main elements seen in ancient texts. This esoteric information conveyed by the society lived in is internalized over time and becomes visible in the works as a result of the writers who have a certain observation ability to be very cautious in their judgments and pass this information through their ability to infer.

This metaphysical information pointed out in certain texts brings archaic information such as the beliefs of the people and their behaviors in this situation to the present day and creates a link between the social structure of the society, its culture, and its art. It also shows the sources of beliefs that have become widespread among the people and transferred from generation to generation.

The thought system of the society emerges by combining the parts of the formal structure that shape the people's life, traditions, and beliefs. Occultism, also known as mystics/occultism, is a general name given to theories, practices, and rites developed against the unknown. Confidentiality in the terminology of the concept constitutes the metaphysical dimension. The information obtained through esoteric traditions is called the occult. Occult knowledge is, in a way, the metaphysical thought universe brought by the man against matter and physics.

Among the sources of Ottoman classical poetry, in addition to positive and social sciences, there are occult sciences, which are also called cabbalism. In this article, the literary texts written about the information pointed out by occultism, which has become an inseparable part of the classical discourse, are analyzed in this context, and efforts are made to trace socio-cultural, artistic information and connections.

In this direction, the divans that we have today were examined in the light of occult sciences; In addition to the divans, scientific studies that have been carried out until today have also been used. On the selected sample couplets, it has been tried to determine the information given by the poets about these sciences.

Revealing the main metaphysical tendencies of the poets and tracing the metaphysics, and determining the evaluation criteria of the artists in this direction are among the main objectives of the research. The value system in the imagination of the poets and how this information, which is passed through the filter of criticism, becomes visible in the literary text itself is shown on the selected sample couplets.

In the "Introduction" section of the article, after the theoretical information about the emergence of occultism and its spread area, studies were made under the sub-headings related to the subject.

In the analysis part, the traces of occultism in Ottoman poetry were traced under the subheadings such as "Alchemy, chemistry, magic, talisman and magic", "Astronomy and astrology", and "Fortune telling and ilm-i reml", which were determined in the metaphysical context.

The mystical power of expression of the poets has been analyzed concerning the information pointed out by occultism under the concepts determined on this subject.

In this way, the purpose of using hidden information has been tried to be shown. Based on the information conveyed by the poets in their poems, archaic mentality and folklore, which shaped the socio-cultural structure of the Ottoman Empire, were revealed in a sequence extending to the people's palace and its surroundings.

As a requirement of mystical folklore, people who need to know the unknown, learn about the future and act accordingly, want to learn about the future in advance and take precautions against certain situations in order to keep themselves safe. Here fortune telling, magic, etc. is the result of needs; It is desired to clarify the change created by alchemy, to receive news of the future, and to establish a connection between matter and meaning. Here, the poet almost assumes the task of transmitting the cultural heritage of the society and transfers this information, which is kneaded with Islamic esotericism, into the verses by filtering the mind.

In the article in which the artist's need to include occult sciences in classical discourse was questioned, determinations were made on the sample texts about the subject. Considering the terminology used by most of the Ottoman poets regarding the sciences considered occult, it is seen that they were aware of these sciences. With this awareness, Ottoman poets knew how to enrich the associative world of the text by using the terms belonging to this science. It has been seen that poets who avoid understanding occultism are in an effort to write poetry with advice and reminders.

In the "Conclusion" section, the purpose of using these sciences in literary texts and the criticisms of the poets who brought or did not bring faith to this subject are also included.